

Uluslararası
Uygur Araştırmaları Dergisi
2016/7

KUTADGU BİLİĞ'İN KAHİRE NÜSHASININ 1943'TEKİ FAKSİMİLESİNE MÜDAHELEDE BULUNULDU MU?

Was the 1943's Facsimile of Cairo Manuscript of Qutadgu Bilig Emended?

Erdem UÇAR*

Özet

Kutadgu Bilig'in metni XIX. yüzyıldan günümüze değin tam üç kez neşredilmiştir. Macar asıllı Hermann VÁMBÉRY [1832-1913], Uygur harfli Viyana nüshasından 915 beyti (eserin yaklaşık yüzde 15'lik kısmı) 'litografik' yöntemle Uygur harflerine aktarmış ve metnin yazıçevrimini yaparak Almancaya tercüme etmiştir. Kutadgu Bilig metninin ikinci neşrini Wilhelm RADLOFF [1837-1918] gerçekleştirir (1910). Kutadgu Bilig'in en son neşri 1947'de Reşit Rahmeti ARAT tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu neşir, eserin üç yazmasına da dayanmaktadır. ARAT, uzun bir mesainin neticesinde Kutadgu Bilig metnini hazırlamayı başarmıştır. Kendisinin Eski Türkçe sahasında önemli bir otorite oluşu Kutadgu Bilig açısından büyük bir şans olmuştur. Makalede üzerinde durulacak ve cevabı aranacak soru, Kutadgu Bilig'in Kahire [Mısır] nüshasının Türk Dil Kurumu tarafından 1943'te hazırlanan ilk tıpkıbasımında 'faksimilelere' müdahale edilip edilmediği meselesidir. ARAT, faksimilelere müdahale edildiği fikrindedir.

Anahtar Sözcükler: Reşit Rahmeti ARAT, Kutadgu Bilig'in Kahire Nüshası, Tıpkıbasım.

Abstract

The text of Qutadgu Bilig was edited for three times from XIXth century to nowadays. The Hungarian orientalist Hermann VÁMBÉRY [1832-1913] transcribed into the Uighur script with the lithographic method 915 verses (approximately 15% of this work) of Vienna manuscript written with Uighur script and translated it in German. The second edition of text of Qutadgu Bilig was prepared by Wilhelm RADLOFF [1837-1918] in 1910. The last edition of Qutadgu Bilig was realised by Rāšit Rahmāti ARAT in 1947. This edition is based on three manuscripts of this work. ARAT successfully prepared this edition of Qutadgu Bilig after a long endeavour. Qutadgu Bilig has this great opportunity to be prepared by one of the most significant expert of Old Turkic. This paper lays emphasis on the question 'was the facsimile of the Cairo edition of Qutadgu Bilig, which was prepared and published by the TDK in 1943, emended or not?' and attempts to find the answer. ARAT assumed, that it was emended.

Keywords: Rāšit Rahmāti ARAT, Cairo Manuscript of Qutadgu Bilig, Facsimile.

---

* Doç. Dr., Gediz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İzmir-TÜRKİYE, E-posta: merdemu@gmail.com.

Pierre Amédée JAUBERT, “*Notice d’un manuscrit turc en caractères ouigoures, envoyé par M. de Hammer, à M. Abel-Rémusat*” başlıklı Fransızca makalesinde, Joseph Freiherr von HAMMER-PURGSTALL’ın [1774-1856] İstanbul’dan Viyana’ya getirdiği Uygur harfli Viyana (Herat) nüshasının mensur girişinin tıpkıbasımını hazırlayıp Uygur harfli metni Arap harflerine aktarması (1825), Kutadgu Bilig araştırmaları için bir başlangıç olmuştur.

Kutadgu Bilig’in metni XIX. yüzyıldan günümüze değin tam üç kez neşredilmiştir. Macar asıllı Hermann VÁMBÉRY’nin [1832-1913], “*Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik*” başlıklı eseri Kutadgu Bilig hakkındaki ilk metin neşridir (1870). O dönemde, Kutadgu Bilig’in sadece Viyana yazmasının mevcudiyeti biliniyordu. VÁMBÉRY, bu eserinde Uygur harfli Viyana nüshasından 915 beyti (eserin yaklaşık yüzde 15’lik kısmı) ‘litografik’ [taşbaskı] usul ile matbu Uygur harflerine aktarmış ve metnin yazıçevrimini yaparak Almancaya tercüme etmiştir. Ayrıca metnin sözlüğünü de esere eklemiştir. Ancak tarihî Türk filolojisinin erken dönemine ait bu eserde, doğal olarak pek çok okuma ve anlamlandırma hatası bulunmaktadır. Eser hakkında, nâşirin çağdaşları tarafından hazırlanan iki tanıtımda bile bu eksiklikler dile getirilmiştir. bk. Schott 1871: 288-294 ve Pavet de Courteille 1873: 377-412.

Kutadgu Bilig metninin ikinci neşirini Wilhelm RADLOFF [1837-1918] gerçekleştirir. O, ilk önce, Viyana nüshasının tıpkıbasımını hazırlamakla neşir faaliyetine başlar (1890). Bu çalışmasından bir yıl sonra çıkan “*Das Kudatku Bilig des Jusuf Chass-Hadschib aus Bâlasagun*” isimli eserinde, ‘litografik’ [taşbaskı] usul ile Viyana nüshasının Kahire nüshası ile mukayeseli hâlini matbu Uygur harflerine aktarmıştır (1891). ARAT’ın da belirttiği üzere bu neşir asıl nüshanın metnini olduğu gibi vermediği için neşirden beklenen netice elde edilememiştir (1936: 286). RADLOFF, daha sonra Kahire nüshası ile Viyana nüshasının karşılaştırmalı metin neşirini yayımlar (1910). VÁMBÉRY’nin neşrine göre çok daha başarılı olan bu çalışmada, Kahire nüshası esas alınmış ve bu metin Viyana nüshası ile mukayese edilerek izahlarıyla birlikte Almancaya tercüme edilmiştir. Bu neşirdeki birçok hata da eserin erken dönem Türklükbilim çalışmalarından biri oluşundan kaynaklanmaktadır.

Ahmed Zeki VALİDOV [TOGAN], 1913’te Fergana vadisi üzerindeki Nemengân şehrinde Muhammed Hoca İşan isimli bir şahsın kütüphanesinde eserin Arap harfli üçüncü nüshasını keşfetmiş ve bu keşfini “*Vostoçniya Rukopisi v’ Ferganskoy Oblasti*” başlıklı makalesinde Türkoloji âlemine duyurmuştur (1915: 312-313). Reşit Rahmeti ARAT, Fergana nüshasını keşfedenin Fitret olduğunu, Zeki Velidi TOGAN’ın nüshayı sadece görüp haber verdiğini, ama nüsha hakkında ayrıntılı malumat vermediğini söylemiştir (1947: XXXVI-XXXVII). Hâlbuki TOGAN, makalesinde nüshanın Kutadgu Bilig’e ait olduğunu tespit etmişti, bu da nüshanın kâşifinin TOGAN olduğunu açıkça göstermektedir.

Kutadgu Bilig’in en son neşri 1947’de Reşit Rahmeti ARAT tarafından gerçekleştirilerek tarihî Türk filolojisine armağan edilir. Bu neşir, eserin üç yazmasına da dayanmaktadır. ARAT, uzun bir mesainin neticesinde Kutadgu Bilig metnini hazırlamayı başarmıştır. Kendisinin Eski Türkçe sahasında önemli bir otorite oluşu Kutadgu Bilig açısından büyük bir şans olmuştur. Kutadgu Bilig’in muhtelif Türk dillerine aktarılmasında ve yabancı dillere tercümesinde bu neşir esas alınmıştır. ARAT, bu bilimsel neşrin ardından metnin tercümesini yayımlar (1958). Kendisinin hayattayken hazırladığı fişlere dayanılarak, talebeleri tarafından Kutadgu Bilig metninin indeksi yayımlanır (1979).

ARAT’ın Kutadgu Bilig metnini nasıl kurduğu noktasında bazı metodolojik zayıflıkların olduğu konusu, ilk olarak Ahmet ATEŞ (1949: 157-163) ve daha sonra da örneklerin zikredilmesi suretiyle Robert DANKOFF (2015: 269-286) tarafından gündeme getirilmiştir. Bu makalelerde metnin neşirinde nüshalar arasındaki ilişki ve nüshalar bağlamında ‘*asıl metnin tesisi*’ hususunda ARAT’ın bazı tutarsız tercihler benimsemesi

eleştirilmiştir. Bunun dışında Kutadgu Bilig neşrinde başka bir sorun daha vardır. Bu neşir okunduğunda 1947 yılından önce Kutadgu Bilig metni üzerine farklı okuma ve anlamlandırmaların bu neşre nasıl dâhil olduğu konusunda okuyucu bir fikir elde edememektedir. Şüphesiz, bunun tek bir sebebi vardır. ARAT, aslında Kutadgu Bilig hakkındaki araştırmalarını tamamlamadan vefat etmiştir. Eğer, metni oluştururken dayandığı ilkelerin izahlarının yer aldığı 'Notlar' cildi de elimizde olsaydı, metnin neşrinde hangi noktalarda -örnek vermek gerekirse- RADLOFF'un neşrinden ayrıldığını veya onunla aynı fikirde olduğunu öğrenebilirdik.¹ ARAT'ın Kutadgu Bilig'in notlarını yayımlayamadan vefat etmesi, eser ve Türklükbilimi açısından büyük bir talihsizlik olmuştur.

ARAT'ın neşrinde, eserin yazmalarından nasıl faydalandığı konusu aşağıda ele alınacaktır. Bu meseleye değinmeden önce makalenin asıl konusu olan Kahire nüshası hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.

Kahire nüshası hakkında ilk malumatı Wilhelm RADLOFF vermiştir. 1897'de Kahire'deki Hidiv Kütüphanesi müdürü Bernhard MORITZ [1859-1939], Berlin Bilimler Akademisi'nde görevli Karl Eduard SACHAU'a [1845-1930] birkaç sayfa Eski Türkçe bir yazmanın kopyasını göndermiştir. SACHAU da yazmanın kopyalarını RADLOFF ile paylaşır. Türkçe bilmeyen ve yazmayı tanımlayamayan Bernhard MORITZ'in aksine RADLOFF eseri hemen tanıır ve tavsif eder.² Buna göre, yazma 196 yapraktan [= 392 sayfa] müteşekkil olup her bir yaprak 35x35 cm ebadındadır. Her sayfada 17 satırın yer aldığı nüshada yazılar 1 cm içeridedir (Radloff 1898 22-23). Yazma, bugün Mısır Millî Kütüphanesi Arşivi'nde (Eski Adı: Hidiv Kütüphanesi) No: 168'de muhafaza edilmektedir.

Bu nüshasının fotoğrafları Kahire Büyükelçiliğinin yardımıyla Türk Dil Kurumu'na [Türk Dili Araştırma Kurumu] getirilmiştir (1936 ?). Fotoğrafların yer aldığı mikrofilm, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Mikrofilm Arşivinde No: 150'de saklanmaktadır. Bu fotoğraflar, kurum tarafından 1943'te tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır. Daha sonra Kültür Bakanlığı Mısır'dan getirdiği yeni (!) fotoğraflarla nüshanın tıpkıbasımını 1993 yılında tekrar yayımlamıştır. Ancak hemen belirtmeliyiz ki Kültür Bakanlığının yayımladığı ile Türk Dil Kurumu'nun yayımladığı faksimile neşri arasında görüntü kalitesi bakımından fazla bir fark görülmemektedir.

Makalemizde üzerinde durulacak ve cevabı aranacak soru, Kutadgu Bilig'in Kahire [Mısır] nüshasının Türk Dil Kurumu tarafından 1943'te hazırlanan ilk tıpkıbasımında 'faksimilelere' müdahale edilip edilmediği meselesidir. Reşit Rahmeti ARAT, Kahire nüshasının tıpkıbasımını hazırlanırken faksimilelere müdahale edildiğini 'açıkça' ifade etmektedir:

"Mısır nüshası, yazısı bakımından nüshalar arasında en iyi olanıdır ve fotoğraf tekniği bakımından da kusursuzdur. **Onun için faksimilesi hiç müdahale edilmeden basılabilirdi. Maalesef faksimilenin neşri ile meşgul olanlar en çok bu nüsha üzerinde uğraşmışlar ve silik görünen her nokta ve çizgi üzerinden kalem gezdirmişlerdir.** İyi niyetle yapılan bu mesainin faksimilenin lehinde olmadığını söylemeye lüzüm bile yoktur. Buna bir misal olmak üzere, 274/1'de noktasız *t-* ile yazılmış olan *taduḡ* kelimesinin böyle bir **tashihten** sonra, *laduḡ* şekline girmiş olmasını göstermek kâfidir. Bu gibi işlerde metne ve yazı karakterine vâkıf olmayanların böyle hatalara düşmeleri daima melhuz olacağından en iyisi faksimilelere el sürmemektir. **Bu nüshada**

¹ "Yūsuf Hāş Hācib: *Kutadgu Bilig. Kahire (Mısır) [C] Nüshası. Neşir, Aktarma, Açıklamalar ve Dizin*" başlıklı çalışmamda, bu konu ayrıntılarıyla ele alınacaktır.

² Özbekistan İlimler Akademisine bağlı olarak faaliyet gösteren Birüni adlı Şarkşinaslık 6090, 6091, 6092 ve 6093 numaralı kayıtlarda dört cilt halinde saklanan Kahire nüshasının bir kopyası mevcuttur (Üşenmez 2013: 11). Muhtemelen bunlar RADLOFF'un kullandığı kopyalardır.

olduğu gibi faksimilelerin tereddütle istifade edilecek bir hale getirilmesi neşrinden beklenen maksada aykırı bir hareket olabilir”
(Arat 1947: XLII). [**Koyu siyah** vurgular tarafıma aittir!]

Kutadgu Bilig’in yayımlanan ilk tıpkıbasımı Viyana nüshasıdır. Bu tıpkıbasımın giriş kısmında Kutadgu Bilig hakkında geniş bilgilere yer verilmiştir. ARAT’ın neşrinden 4 yıl önce çıkan bu eserdeki bilgiler oldukça değerlidir. Bu girişin kim(ler) tarafından hazırlandığı kitabın kapağında yazılı değildir. Eserin giriş kısmındaki çeşitli yerlerdeki bahislerden girişin Türk Dil Kurumu Başkanlığı, yani ağırlıklı olarak Abdülkadir İNAN ve kısmen Kilisli Rifat BİLGE tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır:

“Her üç nüshayı karşılaştırarak, Kutadgu Bilig tıpkıbasımlarına giriş diye aşağıya konulan araştırma ve incelemeleri ve nüshalar arasındaki ayrılıkları hazırlayan **Kurum Başkanlığına** (...)” (1942: 9); “O sırada kardeş Türk Tarih Kurumu, ikinci Türk Tarih Kongresini hazırlamakta idi. Bu kongrede Kutadgu Bilig’in yazılış zamanındaki Türk hayat ve cemiyeti üzerine bir tez vermek isteyen kurum asbaşkanı bayan doktor Afet İnan’ın arzusu üzerine kitabın bir özetini yapmak istedik. Kurumumuz Başkanını **Profesör Abdülkadir İnan**, Viyana nüshasını esas alarak bir özet hazırladığı gibi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arapça okutmanı değerli bilgin **Kilisli Rifat Bilge** de Fergana ve Mısır nüshalarını gözden geçirerek bunlardan bir özet hazırlamıştı. Bu iki özet yeniden profesör **A. İnan**’ın gözünden geçerek, bu (İçindekiler) kısmına esas olmuştur.” (1942: 34); “(...) Giriş kısmının başlıca parçalarını hazırlamakta büyük himmet gösteren **Kurumumuzun Başkanı Profesör Abdülkadir İnan**, üç nüshayı genel çizgileri üzerinde karşılaştırarak alabildiği aşağıdaki sonuçları (...)” (1942: 83) [**Koyu siyah** vurgular tarafıma aittir!]

Viyana yazmasının tıpkıbasımının önsözünü, Türk Dil Kurumu’nun o dönemki genel sekreteri İbrahim Necmi DİLMEN yazmıştır. DİLMEN’in, tıpkıbasımlar hakkında okuyucuya verdiği bilgiler ARAT’ın verdiği bilgilerle çelişmektedir. ARAT, faksimilelere neşredilmeden önce müdahalede bulunulduğunu iddia etmesine rağmen, DİLMEN, Türk Dil Kurumu’nun tıpkıbasımları hazırlarken faksimilelere herhangi bir müdahalede bulunulmadığını söylemektedir:

“Tıpkıbasımları yaparken fotoğrafta silik, bozuk, iyi çıkmamış yerleri düzeltmek yolunda düşünceler önünde kaldık. Ancak tıpkıbasımdan asıl maksat, el yazısının olduğu gibi durumunu göstermek olduğunu düşünerek bu yolda hareketi uygun bulmadık. Biri Uygur, ikisi Arap yazısıyla üç tıpkıbasım elde bulunduğundan, bunların birindeki silik ve bozukluklar, ötekilerle karşılaştırılabilir, diye düşündük. Böyle olmasa bile eldeki bir fotoğrafı ne kadar kuvvetli olursa olsun, bir düşünceye göre düzeltme adı altında değiştirmeyi doğru görmedik.” (1942: 8-9).

Şimdi, ARAT’ın zikrettiği Kahire nüshasındaki, yazmanın tıpkıbasımı neşredilirken müdahalede bulunulan 274/1’deki *taduḡ* kelimesine biraz daha ayrıntılı olarak bakalım.

Bahsi geçen yer, yazmada şu şekildedir: . Bu kelime Kutadgu Bilig neşrinde D/4629. beyitte (Arat 1947: 464) yer almaktadır. ARAT, Kahire nüshasında aslında *taduḡ* yazılmak istendiği, ama *te*’nin noktasının yazılmadığı fikrindedir (1947: 464, dip. 4629). Aslında bu kelime üç yazmada da farklıdır. Fergana nüshasında *taduḡ* (333/12) ve Viyana nüshasında *boduḡ* (131/39) vardır. ARAT, Kahire ve Viyana nüshasındaki kelimeleri, beyitin bağlamına uygun olmadığı gerekçesiyle kabul etmemiş ve Fergana nüshasındaki *taduḡ*’u neşrine dâhil etmiştir. Gerçekten de Viyana nüshasındaki *bod+uḡ* beyite hiçbir anlam katmamaktadır. Kahire nüshasındaki *lad+uḡ* (?) kelimesine bakıldığında ise böyle bir

kelimenin mevcudiyeti zaten söz konusu değildir. ARAT'ın neşrinde kabul ettiği *tadu* < Skr. *dhātu* 'an element in nature, an elementary constituent of the body' için bk. Clauson 1972: 451b.

Kutadgu Bilig'in Kahire nüshası, diğer nüshalar içerisinde tıpkıbasımları bakımından en talihli olanıdır ve bu anlamda yazmanın tıpkıbasımı dört defa yapılmıştır. Basılma sırasına göre bk. Kutadgu Bilig Tıpkıbasım III 1943; Yusuf Has Hacib 1993; Üşenmez-Uçar 2014 ve Yusuf Has Hacib 2015. Bu tıpkıbasımların hepsi, yazmanın orijinal resimlerine dayanmaktadır. Dolayısıyla faksimileler ile yazmanın aslı arasında görüntü bakımından bir fark bulunmamaktadır.

Buna dayanarak, ARAT'ın "*faksimilenin neşri ile meşgul olanlar en çok bu nüsha üzerinde uğraşmışlar ve silik görünen her nokta ve çizgi üzerinden kalem gezdirmişlerdir*" tespiti maalesef geçerliliğini yitirmektedir, zira Kahire nüshasının dört tıpkıbasımına ve yazmanın aslına bakıldığında kelime şu şekilde görülmektedir: . Burada, faksimileleri neşre hazırlayanların bir müdahalesi söz konusu değildir. Bir müdahale vardır, ama bu müdahale faksimileleri neşre hazırlayanlara ait değildir. Müdahale bizzat yazmanın müstensih veya ikinci bir el tarafından yapılmış olmalıdır. Müstensih veya ikinci bir el *laduñ* yazmış, ama bu kelimeyi muhtemelen anlayamadığı için baştaki *lâm*'ı silmeye çalışmıştır. Yazmanın orijinalinde *lâm*'ın üzerindeki hafif silikliğin nedeni budur. Anlaşılmayan kelime için de müstensih veya ikinci bir el alternatif bir düzeltme de eklememiştir.

Şimdi ARAT'ın "*faksimilelere müdahale edildiği*" tespiti üzerinden bazı soruların cevap aranması gerekmektedir. Kahire nüshasının tıpkıbasımını hazırlayanların, 1943'te "*faksimileler neşre hazırlanırken resimlere müdahalede bulunulmamıştır*" şeklindeki açıklamasına rağmen, ARAT neden faksimilelerin neşrinde müdahale yapıldığını ifade etmiştir? Bu sorunun en kestirme cevabı tabii ki ARAT'ın Kahire nüshasının aslını görmemiş olmasıdır. ARAT da neşrini yazmanın fotoğraflarından hareketle ortaya koymuştur ve yazmanın aslını görme imkânına sahip olmamıştır. Bu nedenle, orijinal yazmada müstensih veya ikinci bir elin müdahalelerinin faksimile sürecinde gerçekleştiğini zannetmiştir.

ARAT, Kutadgu Bilig hakkında neşir çalışmalarına Türk Dil Kurumunun hazırladığı tıpkıbasım neşirlerinden sonra başlamamıştır. Kendisinin Kutadgu Bilig neşrinin önsözünde eserin "*ilk hazırlıklarını idrak eden muhterem hocam Willi Bang-Kaup'un aziz hatırasını burada sonsuz sevgi v hürmetle anmak*" (1947: VI) şeklindeki açıklamasına bakılırsa ARAT'ın Kutadgu Bilig üzerinde çalışmaya 1930'lu yıllardan önce başladığı rahatlıkla tahmin edilebilir. 1930'lu yıllarda Kutadgu Bilig'in üç yazmasının fotoğrafları Türk Dil Kurumu'nda bulunmaktaydı. Ancak bu fotoğraflar merhum Süheyl ÜNVER'in arşivinde de mevcuttu. Bunu ARAT'ın "*Kutadgu Bilig'de Tabibler ve Efsuncularla Münasebet Hakkında Parçalar*" başlıklı makalesindeki bazı ifadelerden anlıyoruz. Bu neşir faaliyeti sırasında muhtemelen Viyana yazmasının fotoğrafları kendisinde vardı. Neşirde Kahire ve Fergana nüshalarının fotoğraflarında Süheyl ÜNVER'in arşivinden faydalandığı söylenmektedir:

"Bu parçanın neşrine teşvik ve elinde bulunan M. ve F. nüshalarına ait fotoğraflardan istifade etmeme müsaade eden Dr. Süheyl Ünver'e burada ayrıca teşekkür etmeyi bir borç bilirim" (Arat 1936: 287).

ARAT, Kutadgu Bilig'in nüshalarının fotoğrafları elinde olmasına rağmen bunların tıpkıbasımın Türk Dil Kurum'u tarafından yapılması gerektiğini daha 1936'da ifade etmektedir:

“Ne M. ne de F. nüshalarının faksimileleri neşredilmiştir. Fotoğrafları elinde bulunan Dil Kurumunun bu iki nüshayı faksimile halinde neşretmesini bekliyoruz.” (Arat 1936: 287).

1942 yılı itibariyle, yani ARAT’ın Kutadgu Bilig neşri yayımlanmazdan 5 yıl önce Türk Dil Kurumu yetkilileri ARAT’ın eserle ilgilendiğini bilim camiasına duyurmuştur:

“İstanbul Üniversitesi Profosörlerinden Doktor Reşit Rahmeti Arat, eserin çeviriyazısını tamamlamış, tercümesi ve sözlüğü üzerinde de çalışmakta bulunmuştur” (1942: 8).

1942’de çıkan Viyana nüshasının tıpkıbasımında yer alan bazı bilgiler, Kutadgu Bilig hakkındaki çalışmaların o dönemde nasıl bir sıra ile gerçekleştirileceğini bize haber vermiştir. Buna göre, Türk Dil Kurumu tıpkıbasımlardan önce eserin metin neşrini, gramerini ve sözlüğünü çıkartmayı planlamaktaydı, ancak Kutadgu Bilig hakkında muhtelif araştırmacıların çalışma yapması için tıpkıbasımlarının önce basılmasını gerekli kılmıştır:

“İlkin, eserin çeviriyazısı, tercümesi, sözlüğü, gramer ve edebiyat özellikleri hep tamamlanıp sonra ortaya çıkarılması düşünülmüş idi. Ancak bunun pek uzun süreceğinden başka, tıpkıbasımlar ortaya konulduktan sonra başka uzman ve isteklilerin bunlar üzerinde çalışarak değerli araştırmalar yapabilecekleri de düşünülerek ilk önce tıpkıbasımların meydana çıkarılması daha doğru görülmüştür.” (1942: 8).

O dönemin Türk Dil Kurumu yetkilileri ve ‘Başuzmanlığı’ Kutadgu Bilig’in Reşit Rahmeti ARAT tarafından neşre hazırlandığını bilmekte ve çıkan tıpkıbasımda da bu bilgiyi herkesle paylaşmaktadır. ARAT’ın neşrinin kısa bir zaman sonra çıkacağı bilinmesine rağmen tıpkıbasımlar “*başka uzman ve isteklilerin bunlar üzerinde çalışarak değerli araştırmalar yapabilecekleri de düşünülerek*” herkesin istifadesine sunulmuştur. Bu durumu ARAT’ın hoş karşıladığını söylemek biraz iyimserlik olacaktır.

Diğer taraftan, Kahire nüshasının en son çıkan tıpkıbasımlarında ARAT’ın bu tespitinin yanlış olduğunun fark edilmemiş olması bir talihsizlik olmuştur. Nüshasının son iki tıpkıbasımı Emek ÜŞENMEZ ve Erdem UÇAR (2014) ile en son olarak da Türk Dil Kurumu tarafından³ gerçekleştirilmiştir (Yusuf Has Hacib 2015). Her iki tıpkıbasımın giriş kısmında da (Üşenmez-Uçar 2014: 11 ve Yusuf Has Hacib 2015⁴) ARAT’ın tespitinin yanlışlığı fark edilmemiş ve 1943’te Türk Kurumu’nun çıkardığı tıpkıbasımda hazırlayanların müdahalede bulunduğu tespiti tekrarlanmıştır.

Sonuç

Türk Dil Kurumu tarafından 1943 yılında neşredilen Kahire nüshasının tıpkıbasımında asıllarından elde edilen fotoğraflar üzerinde tıpkıbasımı hazırlayanlar tarafından herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. ARAT’ın bu nüshadan ‘tereddütle istifade edilmesi’ gerektiği şeklindeki tespiti düzeltilmelidir. Buna dayanarak, şimdiye kadar dört kez

³ Baskı, cilt ve görüntü kalitesi bakımından enfes olarak nitelendirilebilecek bu tıpkıbasımdan Kutadgu Bilig metni ile meşgul olanlar istifade etmede epey zorlanacaklardır, zira yazmanın resimleri nüshanın bugünkü ciltlenmiş hâlini yansıtmaktadır. Bu konuda tıpkıbasımın girişinde şöyle denmektedir: “*Yazmanın sayfaları aslında karışıktır. Yazma cildindeki mevcut hâl ile yayınlar arasındaki farklılığı gösteren bir cetvelin konulmasında araştırmacılara kolaylık sağlayacağı düşünülerek faydalı görülmüştür*”. 1943’teki tıpkıbasım ve 2015’teki tıpkıbasım ile yazmanın günümüzde mevcut hâli arasındaki tekâbülün bir liste hâlinde gösterilmesi şüphesiz faydalı olmuştur. Ancak, ARAT’ın Kutadgu Bilig neşrini, 2015’te Türk Dil Kurumu tarafından neşredilen bu tıpkıbasımından takip etmek isteyen bir araştırmacı bunun için biraz zaman ve emek harcamak zorunda kalacaktır. Tıpkıbasımdan kolaylıkla faydalanmak için faksimilenin 1943’teki hâline göre hazırlanması veya sayfalarının sıraya konarak yayımlanması çok daha yararlı olabilirdi.

⁴ Giriş kısmı Zuhal ÖLMEZ tarafından yazılmıştır. Kitabın giriş kısmına sayfa numarası verilmediği için bu bilgilerin ait olduğu kısmı gösteremiyoruz.

yayımlanan Kahire nüshasının tıpkıbasımları tereddütsüz olarak kullanılmalıdır, zira bu dört yayındaki resimlerde de herhangi bir müdahale mevcut değildir. Ayrıca, ARAT'ın Kutadgu Bilig neşrindeki dipnotlarda Kahire nüshası ile ilgili bazı kısımlardaki 'tashihi edilmiş'⁵ ifadesi de faksimilede yapılan tashihi değil, müstensihin veya ikinci bir elin yaptığı tashihi gösterdiğine dikkat edilmelidir.

Kaynakça

- ARAT, Reşit Rahmeti (1936). "Kutadgu Bilig'de Tabibler ve Efsuncularla Münasebet Hakkında Parçalar". *Ülkü Halkevleri Dergisi*. 8/46: 285-294. [→ Arat 1987: 711-720]
- ARAT, Reşit Rahmeti (1947). *Kutadgu Bilig I: Metin*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1987). *Makaleler*. C. I. Haz. Osman Fikri SERTKAYA. Ankara: TKAE Yayınları.
- ATEŞ, Ahmet (1949). "[Yusuf Has Hâcib]: Kutadgu Bilig. [Neşreden] Reşid Rahmeti Arat. İstanbul 1947 = T.D.K. Yayınlarından, C. II. 29". *TTK Belleten*. 13/49-50-51-52: 157-163. (Tanıtma)
- CLAUSON, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- COURTEILLE, Abel Pavet De (1873). "Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik, uigurischer Text mit Transcription und Uebersetzung nebst einem uigurisch-deutschen Wörterbuche und lithografirten Facsimile, aus dem Originaltexte des Kudatku Bilik, von Hermann Vambéry". *Journal Asiatique*. Septième Série. Tome Premier: 377-412. (Tanıtma)
- DANKOFF, Robert (2015). "Kutadgu Bilig'in Metin Sorunları". Çev. Erdem UÇAR. *Dil Araştırmaları*. 16: 269-286. [İngilizce aslı için bk. Textual Problems in Kutadgu Bilig. *Journal of Turkish Studies*. 3. 1979: 89-99].
- JAMAL, Gulnisa; Muhammet Savaş KAFKASYALI (2016). *Kutadgu Bilig Araştırmaları Tarihi*. Ankara: Karınca Ajans.
- JAUBERT, Pierre Amédée (1825). Notice d'un manuscrit turc en caractères ouigoures, envoyé par M. de Hammer, à M. Abel-Rémusat. *Journal Asiatique*. 6: 39-52; 78-95.
- Kutadgu Bilig Tıpkıbasım I (1942). *Viyana Nüshası*. İstanbul: Alâeddin Kırıl Basımevi.
- Kutadgu Bilig Tıpkıbasım III (1943). *Mısır Nüshası*. İstanbul: Alâeddin Kırıl Basımevi.
- RADLOFF, Wilhelm (1890). *Kudatku Bilik: Facsimile der uigurischen Handschrift der K. K. Hofbibliothek in Wien*. Im Auftrage der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu St. Petersburg. St. Petersburg: Tipografiya Imperatorskoy Akademiy Nauk.
- RADLOFF, Wilhelm (1891). *Das Kudatku Bilig des Jusuf Chass-Hadschib aus Bälasagun. Theil I: der Text in Transcription*. St. Petersburg: Imprimerie de l'académie Impériale des Sciences.
- RADLOFF, Wilhelm (1910). *Das Kudatku Bilik des Jusuf Chass-Hadschib aus Bälasagun. Theil II: Text und Übersetzung nach den Handschriften von Wien und Kairo*. St.

⁵ Kutadgu Bilig neşrinde, Kahire nüshasındaki 'tashihi edilmiş' olarak gösterilen birkaç yer için bk. Arat 1947: 144, dip. 1265; 150, dip. 1332, vs.

Petersburg: Buchdruckerei der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. [İç kapakta 1900 tarihi var!]

- RADLOFF, Wilhelm. (1898). "Über eine in Kairo aufgefundene zweite Handschrift des Kudatku Bilik". *Izv'stiya Imperatorskoy Akademiy Nauk'* (Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg). IX/4: 309-319.
- SCHOTT, Wilhelm (1871). "H. Vámbéry: Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik. Uigurischer Text mit Transscription und Übersetzung nebst einem uigurisch-deutschen Wörterbuche und lithografirten Facsimile aus dem Originaltexte des Kudatku Bilik. Innsbruck, Wagnersche Druckerei. In Commission bei F. A. Brockhaus in Leipzig 1870. 260 Seiten. 4.". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*. 25: 288-294. (Tanıtma).
- ÜŞENMEZ, Emek (2013). *İslamî Dönem Türk Edebiyatının ilk Eseri: Kutadgu Bilig. Nemengan/Fergana Özbekistan Nüshası*. Tıpkıbasım. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- ÜŞENMEZ, Emek; Erdem UÇAR (2014). *Yusuf Has Hacib: İslamî Dönem Türk Edebiyatının ilk Eseri: Kutadgu Bilig. Kahire Nüshası*. Tıpkıbasım. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- VALİDOV, Ahmed Zeki (1915). "Vostoçniya Rukopisi v' Ferganskoy Oblasti". *Zapiski Vostoçnago Otd'leniya Imperatorskago Russkago Arheologičeskago Obşestva*. 22/3-4: 303-320.
- VÁMBÉRY, Hermann (1870). *Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik*. Uigurischer Text mit Transscription und Übersetzung nebst einem uigurisch-deutschen Wörterbuche und lithografirten Facsimile aus dem Originaltexte des Kudatku Bilik. Innsbruck: Druck der Wagner'schen Universitäts-Buchdruckerei.
- Yusuf Has Hacib (1993). *Kutadgu Bilig (Kahire Nüshası)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yusuf Has Hacib (2015). *Kutadgu Bilig C Kahire Nüshası (Dāru'l-kutub va'l-vasāiki'l-kavmiyya taşavvuf turkī 168 nr.)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.